

Ř

Řehoř, zv. Veliký (540 Roma – 604 tamtéž), významný církevní spisovatel a učitel, reformátor liturgie a církevní hudby (gregoriánské zádušní mše, gregoriánský chorál), ochránce chudých a slabých, příkladný římský papež (590–604), světec (12. 3. od r. 1969 3. 9.). Je patronem zpěváků, hudebníků, studentů sborového a chorálního zpěvu, zedníků, knoflíkářů, ochráncem před morem a dnou. Podle legendy vykupoval mladé otroky, aby je dal vychovat a vyučit. V celé Evropě je proto uctíván žáky. – V české lidové tradici jsou již od středověku známy žákovské obchůzky tzv. řehořů. Nejstarším dokladem je záznam řehořské kolední písně v *Kancionálu jednohlasném* J. Musophila (Praha 1585). Společným znakem řehořských obchůzek v různých zemích bylo přestrojování školáků za vojáky a různé jiné stavy, vážné i veselé výstupy a promluvy, zejm. nabádající rodiče, aby posílali své děti do školy. V Čechách byla běžně konána řehořská slavnost ještě v 1. polovině 19. stol., ojediněle i na přelomu 19. a 20. stol., a to buď 12. 3. nebo později (Jindřichohradecko): provedení obchůzky jednou družinou v několika obcích vyžadovalo více času. Řehořské družiny mívaly různý počet členů, od tří (Podřipsko, Tábořsko, Blatensko) do patnácti i více (okolí Prahy, Kralupsko). Tvořili je řadoví vojáci s vysokými papírovými čáčkami, ozdobenými zpravidla chocholem z kohoutích per, a jejich velitelé, tzv. šarže, jako byli *hejtman*, *setník*, *kaprál*, *granátník*, *dragoun*, *korouhevnik* (praporečník), z muzikantů zejm. *tambor* (bubeník), ale někde (Plzeňsko) také *fajfr* (pištec) a *flíklmon* (trubač), dále *auditor* (soudce), *profous* (žalářník), *felčar* (lékař), *fendr* (exekutor), *vojačka*, *turek*, *uher*, někde i biskup s anděly a děvčata s košíky na dary. Kromě pokrývek hlavy tvořily základní součást obřadního oděvu řehořského vojska větší ženské šátky uvázané křížem přes ramena a kolem pasu. Biskup mívál papírový ornát a na hlavě mitru, andělé bílé košile a zoubkované čepice z červeného papíru (Jindřichohradecko). V rukou drželi řadoví vojáci hole nebo dřevěné meče či pušky, důstojníci šavle a ostatní nesli podle své funkce prapor, hudební nástroj, pokladnici, koš či nůši. Vlastní průběh obchůzky obvykle připravil učitel, který přidělil jednotlivcům hodnosti a úlohy, sepsal texty říkání a předem nazkoušel výstupy. Rovněž určoval, ke komu mají řehoři jít a ke komu ne (zejm. do chudých domácností a rodin, které nedovolily svým dětem účast na obchůzce). Obchůzka začínala obvykle u starosty obce a pokračovala po dalších

domech. Před vstupem do obydlí požádal určený hodnostář (*kaprál*) o povolení, po němž celá družina vešla do světnice. Tam velitel pronesl učitelův pozdrav a prosbu o dary. Ostatní pak přednesli svá říkání, předvedli krátkou ukázkou vojenského pořadového cvičení a zazpívali některou z řehořských koledních písní, např. *Na svatého Řehoře památka se činí* (Homolka) nebo *Učitele velkého, Řehoře svatého, dnešního dne slavnost máme* (Erben). Z Prahy, ale i z Chodska jsou známy též varianty pův. židovských počítacích řetězových písní, např. *Mistře, mistře vyučený* (Erben), které někde řehoři též recitativním způsobem při obchůzce předváděli (Berounsko). Nakonec vybrali peněžní a věcné dary (vejce, hrách, kroupy, mouku, sušené ovoce, máslo, sůl, sýr, chléb, brambory, mléko, uzené maso, slanina, ale i len), poděkovali (trojhlasá píseň *Děkujem Vám, panímámo, za vaše dary* z Podřipska; Homolka), rozloučili se křesťanským pozdravením a šli o dům dále. V průběhu obchůzky byly dary postupně odnášeny do školy panu učiteli. Ten se např. na Poděbradsku obchůzky i osobně účastnil, na Jindřichohradecku zašel pouze ke starostovi a do význačných rodin v obci. Po ukončení obchůzky se řehoři s dary vrátili do školy a dostali pohoštění od paní učitelové. Učitel jim za vykonanou koledu vyplatil peněžní odměnu, která byla závislá na výši vybrané částky a náročnosti úlohy jednotlivců. Až do úpravy učitelského služného (1875) bývala aktivní účast učitelů na řehořské koledě všeobecně velmi intenzivní. Více či méně pravidelný příjem ze *sobotáles*, tj. týdně vybíraných peněžních dávek rodičů za školáky (1 groš za jednoho žáka), a z ostatních aktivit okolo kostela (varhaník, kostelník, zvoník), obce (písař) a muziky (aktivní hudebník, opisovač not) býval tak malý, že kolední peněžní dary tvořily podstatnou část učitelových příjmů. Vítaným příspěvkem na živobytí učitelských rodin bývaly i potraviny, získané při koledě. V městském prostředí ustávalo chození učitelů spolu se žáky v řehořské koledě již po zřízení německých škol za císaře Josefa II. Na venkově však řehořské obchůzky pokračovaly ještě v 19. stol. a zanikaly až po úředním zákazu učitelské koledy v souvislosti s platovou úpravou 1875. Od té doby byly řehořské obchůzky konány pouze z iniciativy školní mládeže a většinou do konce století zanikly. – V jihozáp. a j. Čechách býval svátek sv. Ř. spojen kromě učitelské koledy s konáním obřadní obchůzky prosperitního charakteru, související s jarní orbou, tzv. řehořských voraček. Konávaly se těsně před

12. 3. a mládenci při nich obcházel vesnici s *maškarou*, chasníkem ovázaným od hlavy až po paty dlouhou žitnou a pšeničnou slámou, s homolovitou slaměnou čepicí nad začerněným nebo škraboškou zakrytým obličejem. V jednotlivých domech si maškara zatancovala s hospodyní a domácími děvčaty, po pohoštění mládenci popřáli hospodářům úspěšnou setbu a dobrou úrodu a připomenuli tak platnost lidové pranostiky, že *na svatého Řehoře / čáp letí přes moře, / žába hubu otevře, / vlaštovička zašveholí na Odře / a šelma sedlák, který neoře* (Chodsko). Na Moravě se vedle řehořských obchůzek konávaly obdobné žákovské slavnosti častěji již 3. 2. na svátek sv. Blažeje.

Lit.: K. J. Erben: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha 1886, s. 57–61, 2. vyd.; J. Smola: *Žákovské slavnosti na svatého Řehoře*. ČL 5, 1896, s. 167–171; M. Tejčka: *Žákovské slavnosti na svatého Řehoře*. ČL 5, 1896 s. 263–273; Č. Zbrt: *Žákovské slavnosti na sv. Řehoře*. ČL 6, 1897, s. 12–17; J. Valchář: *Žákovské slavnosti na sv. Řehoře na Ledčsku*. ČL 9, 1900, s. 354–356; J. V. Vykoukal: *Na sv. Řehoře*. In. Rok v starodávných slavnostech našeho lidu. Praha 1901, s. 95–101; J. Kostinec: *Chození s Řehořem na Plzeňsku*. ČL 10, 1901, s. 453–454; A. Langová: *Slavnost sv. Řehoře v Kovářech u Zákolan (pod Budčf)*. ČL 10, 1901, s. 237–238; E. Průcha: *Chození s Řehořem v Bernardicích na Tábořsku*. ČL 12, 1903, s. 285–286; F. Homolka: *Slavnost řehořská na Podřipsku*. ČL 30, 1930, s. 117–118; F. Košák: *Žákovské slavnosti na sv. Řehoře*. ČL 30, 1930, s. 119–121. [zm]

řehťačka viz velikonoční obřadní idiofony

řehtání viz hrkání

Řekové v českých zemích, řecká národnostní menšina, jejíž příslušníci se v č. zemích usídlili po 2. světové válce v důsledku řecké občanské války (1946–1949). V jejím závěru byly z postižených oblastí evakuovány děti a mládež a část transportů s nimi směřovala také do Československa. Následně v l. 1949–1950 poskytlo Československo politický azyl řeckým uprchlíkům (asi 12 000 osob), kteří byli umístěni především v tehdejších severomoravských příhraničních okresech: Jeseník, Krnov, Bruntál, Šumperk a Žamberk. Vzhledem k omezeným pracovním příležitostem a hl. drsným klimatickým podmínkám se Řekové následně usídlili zejm. v průmyslových centrech Moravy (Ostravě, Karvině, Třinci, Havířově, Bohumíně a Brně). – Československo poskytlo řeckým imigrantům nejenom azyl a humanitární pomoc, ale

z ideologických důvodů levicové propagandy je také politicky všestranně podporovalo. Řekové však jako političtí imigranti nebyli v oficiálních statistikách obyvatelstva uváděni (až do r. 1990 vedl evidenci pouze tehdejší Československý červený kříž); poprvé se objevili až ve výsledcích sčítání lidu 1991, kdy řeckou národnost uvedlo 3 379 občanů ČR, podle cenzu 2001 celkem 3 219 osob. Od 50. let Řekové zakládali ve všech městech, ve kterých vytvořili svou komunitu, tzv. řecké obce. Jejich hlavní sídlo se měnilo, a to podle místa působení zvolených představitelů, tj. v Jeseníku, pak v Krnově, v Praze, v Brně či v Ostravě, kde se v 60.–70. letech 20. stol. koncentroval život řecké komunity. Hlavní kulturní akce řecké menšiny se konají v moravskoslezském kraji a v Brně (festivaly a oslavy tradičních a národních svátků). – Příslušníci řecké komunity v 80. letech 20. stol. masově využili možnosti návratu zpět do Řecka. Jako reemigranti však mnozí těžko hledali nové místo ve své vlasti a často imigrovali zpět do Československa. Po listopadu 1989 lze příslušníky řecké komunity v č. zemích považovat za stabilní součást demografické skladby obyvatelstva. Řekové mají v ČR vybudovanou stabilní strukturu svých regionálních spolkových organizací, kterou zařítuje *Asociace řeckých obcí ČR*. Asociace klade ve své činnosti důraz na uchování a rozvoj kulturních tradic a výuku řeckého jazyka v rámci mimoškolních aktivit žáků příslušníků menšiny. Uchování řeckých folklorních tradic se věnuje soubor *Prométheus*. O životě menšiny a jejích aktivitách informuje časopis *Kalimera* (Dobrý den).

Lit.: E. Jakovenko (ed.): *Řecké děti*. Praha 1949; A. Botu: *Řecká etnická skupina v Československu*. ČL 69, 1982, s. 47–50; L. Ch. Papadopoulos: *Děti boží. Vzpomínky a výpovědi o dětských emigrantech z roku 1948 po padesáti letech*. Praha 1998; P. Hradečný: *Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954)*. Praha 2000. [as]

řemeslnické písně a) souborné označení písní zpívaných k tancům napodobujícím řemesla. Opírají se o základní taneční rytmy 2/4 (polka) nebo 3/4 taktu (sousedská). Mají jednoduchý nápěv instrumentálního typu, pohybují se většinou v malém tónovém rozsahu a výraznými rytmy doprovázejí pohyb tanečnicků napodobujících jednotlivé pracovní úkony či pohyby řemeslníků při práci (tahání dratve na ševcovském verpánku, pohyb člunku u tkalcovských stavů, kutí kovářů, rozdmýchávání kovářské výhně). Patří k novější písňové vrstvě, většinou vznikaly od poloviny 19. stol.; b) označení písní s tematikou

Řemeslnický tanec švec (ševcovská). Přím u Rychnova n. Kněžnou, Vycpálek 1921, s. 183

řemesel. Vážně či žertovně oslavují příslušný cech, vyzdvihují přednosti určitých řemesel, jiná naopak haní. Tyto písně jsou většinou tradiční, vyskytují se však mezi nimi i některé novější, pololidového, resp. městského původu (*Stavěli tesaři, stavěli lešení*). Nejčastěji bývají zastoupena řemesla:

Zednická řemeslnická píseň. Postřekov (Chodsko), zapsala V. Thořová 1991

kovář, švec, zedník, řezník, mlynář, tkadlec, krejčí, bednář, tesař, komíník. [vt]

řemeslnické tance viz řemeslnické písně

řemeslo, výrobní živnost, profesionální rukodělná výroba zboží materiální povahy; obecně také profesionální znalost kteréhokoliv oboru lidské činnosti. O ř. lze hovořit již v epochách vývoje lidstva, kdy neexistovalo psané právo a živnosti v právním slova smyslu, ale i v antickém Řecku a Římě. Od feudalismu je ř. součástí živností, řídí se živnostenským právem, má stejné organizace jako živnosti, tj. cechy, bratrstva, živnostenská společenstva a přidružené organizace (spolky, besedy, družstva) a má obdobný vývoj jako ostatní živnosti. Chybě se ř. ztotožňuje s domácí výrobou, která se označuje jako lidové ř. Právě se ř. klasifikuje jako ostatní živnosti. – Dělení na řemesla lidová a nelidová je zastaralé a vědecky nevyhovující, i když je nepochybné, že některá řemesla pracovala pro lidové vrstvy a jiná pro zámožné obyvatelstvo. Tento stav je však geograficky a historicky značně proměnlivý. Z praktického hlediska vyhovuje klasifikace podle zpracovávaného materiálu na řemesla: a) kovozpracující (drahé kovy,

železo, barevné kovy); b) kamenozpracující (lomový kámen, drahokamy); c) zpracující silikáty (sklo, skleněná bižuterie, keramika, maltoviny); d) dřevozpracující; e) textilní (živočišná a rostlinná vlákna, umělé hmoty); f) kožedělná; g) potravinářská (suroviny živočišného a rostlinného původu); h) chemická; ch) polygrafická; i) jiná řemesla (která nelze řadit do žádné z uvedených kategorií). Některá řemesla spadají do dvou či více kategorií, např. bižuterie, sedlářství, svíčkařství, šperkařství. – Vývoj řemesel více než ostatní živnosti podléhal civilizačnímu tlaku. Mnoho řemesel zaniklo již ve středověku, např. se změnou bojových technik, jiná řemesla zatlačil od 18. stol. průmysl do sféry opravářské nebo pracující s kupovanými průmyslovými polotovary, naopak vznikala řemesla nová s vývojem nových oborů lidské činnosti. Některá řemesla se sdružovala do družstev, zejm. umělecká a pracující v oblasti folklorismu. Po zrušení živností v ČSR (1950) ponechávala tato družstva výrobcům určitou volnost. Celostátní charakter mělo *Ústředí uměleckých řemesel, Ústředí lidové umělecké výroby*, před 1. světovou válkou družstvo *Dílo*. Regionální charakter měla družstva *Chodovia, Slezská tvorba, Slovač*. Od těchto čistě ekonomických družstev je nutno odlišit družstva, besedy, spolky a jiné organizace, vznikající při živnostenských společenstvech, jež měla charakter osvětový, kulturní, podpůrný, sociální a přirozeně i ekonomický. Mnohá řemesla vydávala periodika a jiné publikace, zpravidla naukového a historického charakteru, jež se staly cennými prameny, ovšem dosti jednostrannými. – Některá povolání včetně řemesel byla ve středověku (místy až do 20. stol.) považována za nečistá či podezřelá, např. kati, rasové, hrobníci či biblická nečistá povolání (celníci, peněžoměnci, prostitutky). Je zřejmé, že nečistá byla vesměs povolání služebná, nikoliv řemesla. Č. země byly velmi tolerantní, ale mnohde v záp. Evropě tvořila nečistá povolání nepřekročitelnou společenskou bariéru. Mistr, tovaryš či učedník, jenž se zapletl do činnosti příslušející některému z oněch nečistých povolání, byl vyloučen z cechu a řemesla a musel často opustit město nebo dostal značnou pokutu. Rovněž synové městských zřizenců (např. vězníků, zvoníků, trubačů, sluhů) se dostávali k řemeslu s obtížemi, vůbec nebyl k živnosti přijat příslušník městské chudiny. Za podezřelá byla považována také ta řemesla, jež zacházela s ohněm (nepochybně zde působil strach před požárem) a s hlinou, ačkoliv např. fajanséři a kamenináři byli řemeslníky velmi váženými; dále ta řemesla, kolem jejichž provozování se shromažďovalo více lidí (šenkýři, kramáři, mlynáři), a podle místních

poměru i jiné živnosti, které mohly nenápadně šidit zákazníka (tkalci, kraječi suken). V č. zemích lze o podezřelých řemeslech hovořit jen ojediněle. Šlo o výjimky, zanesené sem přistěhoválými řemeslníky ze záp. Evropy. – Zvláštní bylo v křesťanské Evropě postavení Židů. Ti museli mít vlastní řemeslníky a cechy, byli nuceni sídlit ve vyhrazených ghettech a nesměli provozovat některá řemesla. Praxe však byla zpravidla jiná a židovští živnostníci, zejm. obchodníci a řemeslníci, konkurovali křesťanským živnostem a naopak mnozí křesťanští řemeslníci vyráběli pro Židy a obchodovali s nimi.

Lit.: Z. Winter: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*. Praha 1906; Z. Winter: *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách*. Praha 1909; W. Danckert: *Unehrliche Leute. Die verfemten Berufe*. Bern – München 1963; V. Scheufler: *Rukodělná výroba*. In: Lid a lidová kultura národního obrození v Čechách II. Praha 1980. [vsch]

řepa, rostlina z čeledi merlíkovitých. Ř. (*Beta*) se pěstuje v mnoha odrůdách jako kulturní plodina (ř. krmná a polocukrovka), jako kořenová zelenina (ř. jedlá či červená), jako listová zelenina (cvikla). Nejdůležitější odrůdou je ř. cukrová, která v bulvě obsahuje 14–22 % cukru. – Jedlá ř. zaujímala ve stravě obyvatel č. zemí významné místo zejm. před rozšířením brambor. Šlo především o tuřín či kolník (*Brassica napus*), od 17. stol. o vodnici (*Brassica rapa*), o červenou ř. či cviklu (*Beta vulgaris esculenta*) a konečně o cukrovou ř. (*Beta vulgaris*). V pozdním středověku se v kuchyni využívaly i jiné druhy. P. A. Mattioli (1501–1577) jich uvádí několik a význam ř. klade na úroveň mrkve. Ř. se konzumovala v čerstvém stavu nebo jako součást pokrmů, nakládala se podobně jako zelí, jedla se i sušená. Někdy byla opékána nad ohněm, později na plotně. S chlebem a kyselým mlékem bývala častým pokrmem chudiny, v zimě se jedla i na statcích. Ř. vodnice (*vodnačka, vonnačka, okrouhlice* či *plucna*) se strouhaná přidávala do těsta na placky zv. *řepánky* (*řepníky*). Pokrájená a vařená se ř. míchala s hrachem, později s bramborami, jindy se podávala samotná dušená. V okolí Jevíčka vařenou ř. zahušťovali jáhlami. Na Moravě a ve Slezsku říkali tuřínu *kvaka* či *kvaky* (méně často *rábská ř.* či *rábina*), v Podkrkonoší *dumlík*. Zejm. v chudších rodinách vařili tuřín spolu se zelím a zasmažovali, či jej používali jako základ pro polévku (*dumlíkačka* v Podkrkonoší, *kvaková* nebo *kvacka* na Moravě). Z tuřínu a vodnice se připravovaly také omáčky zahuštěné smetanou nebo jíškou. Syrová ř. se chroupala pro osvěžení i k zahnání hladu.

Děti na pastvě ji často vytrhly a snědly čerstvou, v podzimním období si ji opékaly nad ohýnkem. Někdy se plátky ř. navlékaly na nit a sušily nad pecí jako pochoutka pro děti. Tuřín i vodnice se často objevovaly ve stravě čeledi. V dobách hladu byla ř. nouzovou stravou. Tehdy se jedla v různých úpravách, přidávala se i do těsta na chléb. Když se začala pěstovat cukrová ř., využívala se nejen k výrobě sladidel (cukru a sirobu), ale i jako přísada do moučných pokrmů nebo jako náplň do placek a závinů. Červená ř. (cvikla) nebyla v Čechách ve stravě tak častá jako tuřín nebo vodnice. Polévky z červené ř. (boršč nebo šči) jsou součástí polské a ruské kuchyně. V č. zemích se červená ř. upravovala spíše na salát. Zejm. v městských domácnostech ji vařenou a pokrájenou nakládali do kyselého nálevu s přísadou křenu a fenýklu. V některých oblastech míchali červenou ř. s cukrovkou. Salát z červené ř. se podával obvykle k masitým chodům, bývá uváděn mezi pokrmy o posvícení, místy byl součástí štedrovecerní večeře. V měšťanské kuchyni se červená ř. vyskytovala poměrně často, ale byly v ní zastoupeny i tuřín a vodnice. Obvykle se míchaly s jinou zeleninou (s mrkví, kapustou, celerem) nebo se ř. okořeněná vařila a servírovala spolu s masem. Dušený tuřín zahuštěný smetanou se podával k vepřovému masu, ke klobásám, k bažantovi. Zatímco ve středních a chudších vrstvách byla ř. pokrmem sytícím, zpravidla hlavním, v panské a měšťanské kuchyni byla přílohou, především k masu. Ve 20. stol. ř. z jídelníčku ve městech i na vesnicích postupně mizela. V 1. a 2. světové válce se k ní lidé nouzově vraceli, ale jen přechodně. Na konci 20. stol. se v č. zemích ř. upravovala spíše jako jedna ze zdravotně doporučovaných zelenin, červená ř. se sterilizovala ve sladkokyselém nálevu jako pochoutka. V t. okopaniny.

Lit.: L. Kaizl: *Lidová výživa*. Praha 1944; M. Úlehllová-Tilschová: *Česká strava lidová*. Praha 1945, s. 48, 236, 239–245, 260, 265–267, 485, 540, 545; R. Zrubek: *Lidová strava v Podorlicku*. Orlické hory a Podorlicko 4, 1971, s. 124–139; J. Štika: *Lidová strava na Valašsku*. Ostrava 1980. [jš]

řepka viz olejniný

řešeto, řičice, řitice, ouhrabečnice – síto používané k čištění a třídění obilí a dalších zrnin po vymláčení, popř. při přípravě osiva k setí. Ř. sestává obvykle z lubu, který vytvářel kruhový rám pro vlastní síto, pletené z úzkých loubků, strun a později drátu. Rám byl nejčastěji z jednoho až dvou lubů. Síto je upevněno ve spodní části rámu vsazeným

horním lubem a lištou nebo loubkem pod pletivem. Rám byl různě vysoký a o různém průměru (asi 60–90 cm). V některých oblastech byl rám pleten z loubků. Kromě kruhových řešet se vyskytovala i síta čtyřúhelníková. Ř. s pleteným rámem mělo obvykle pod horním okrajem, zesíleným pruty, dva protilehlé otvory pro snazší uchopení. Pro lepší manipulaci se sítem byla k ř. později místy přivazována dřevěná vidlice ve tvaru hrabiště. Síto s plnými stěnami se uchopilo podchycením rámu nebo za horní okraj v místech s vyříznutými otvory. Původní řešeta měla dna z řídkého loubkového pletiva, které umožňovalo oddělení zrna od *ouhrabků* (*úhrabků*). Síta s hustším pletivem ze strun, později s drátěným pletivem, byla používána k dalšímu oddělování plev a úhrabků a jemná síta k oddělování drobnějších semen plevelů a drobných nevyvinutých obilek. Řešeta byla zpevňována a chráněna před pronášením silným drátem pod pletivem. – V inventáři zemědělských usedlostí bývalo několik sít o různé velikosti a tvaru ok, jejichž pomocí se čistily různé druhy obilí a zrnin (síta obilní, žitná, pšeničná, ječná, ovesná, na lněné semeno, *brachovky, koukolky, jetelačky, plevelky, jitrocelky, stoklasky, prachovky*). – Řešeta jsou na území č. zemí doložena od středověku, jejich původ však lze předpokládat v pravěku. Zcela běžně se používala až do začátku 20. stol. a v malých zemědělských usedlostech ještě v polovině 20. stol. Do rolnických usedlostí řešeta přinášeli nebo na trakaři přiváželi sami výrobci, anebo se kupovala na trhu. – Od 15. a 16. stol. jsou doloženy již *shonkové* či *stojanové řičice* (*žejbra, podsívky*), na nichž se čištěné zrna pohybovalo vlastní vahou po síti tvořícím dno šikmo postaveného koryta. Obvyčejné podsívky, rozšířené od 17. do 1. poloviny 19. stol., byly opatřeny násypkou s podélným otvorem a šoupátkovým uzávěrem z tenkého prkénka pro regulaci výtoku zrna. Některé podsívky měly dřevěnou vačkovou hřídel (dřevěné palce) s klikou, která přes pružná dřevěná péra nebo dřevěná kladívka na páce způsobovala mírné otřesy čistícího nářadí, a tím usnadňovala posun čištěného a tříděného zrna po drátěném síti. Drobné, nevyvinuté zrna, semena plevelů a drobné organické a anorganické příměsi propadly sítem a vytríděné osivo se sypalo na spodním konci podsívky. V polovině 19. stol. se místy používaly tovarně vyráběné podsívky, které třídily čištěné osivo pomocí různých velkých otvorů v sítech na čtyři frakce. – Síta na čištění zrna se během 19. stol. stala jednou ze základních částí čistících mlýnků na obilí a zrniny, čistících zařízení žentourových a velkých motorových mlátiček.

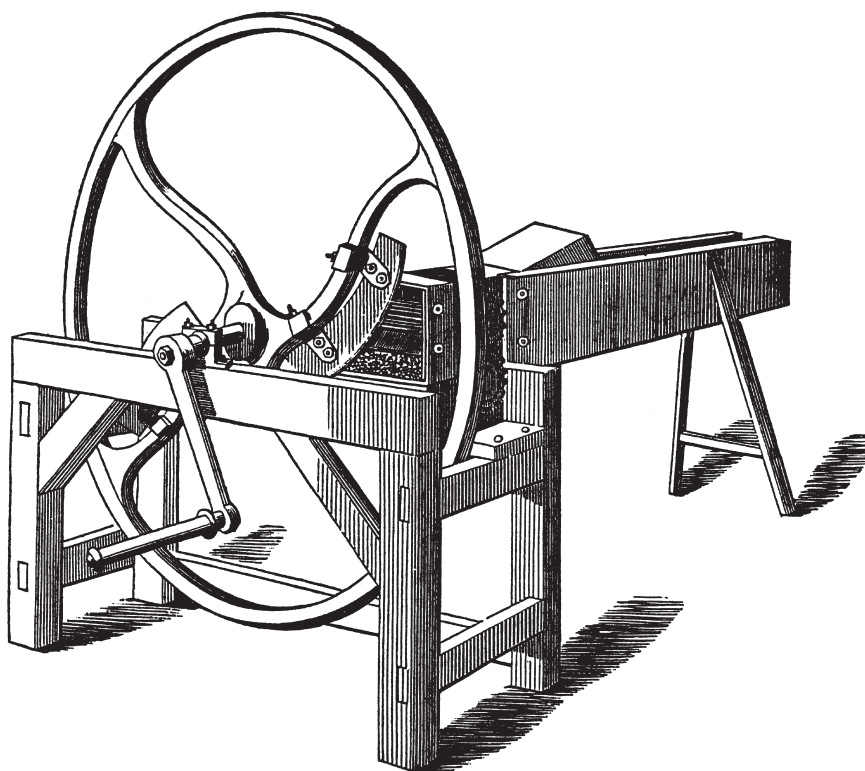
Na sítích se třídila semena a obilky podle velikosti a tvaru na propad a přepad. Velikost a tvar otvorů byl dán účelem síta. Síta s největšími otvory byla nahoře a postupně se zařazovala síta hustší. Síta pův. loubková, strunová, drátěná a poté plechová (hladká, struhadlová) byla zpočátku plochá, později v čistících mlátičkách a samostatných čistíčkách válcovitá.

Lit.: J. Myslivec: *Starý způsob hospodářství na Opavsku*. Praha 1933, s. 35, 129; J. Petráň: *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*. Praha 1963. [zt]

řetěz 1. řada zpravidla železných pohyblivě spojených kruhových či elipsových článků. Někdy byl ukončen na jedné straně okem, na druhé hákem, který bylo možno do oka zaklesnout a tak ř. uzavřít (vytvořit kruh). Tato vlastnost propůjčovala ř. v lidové kultuře symbolický a magický význam. – Řetězy vyráběli venkovští i městští kováři a hamerníci. Články řetězu byly zhotovovány ohýbáním na kuželovém rohu kovadliny nebo na kovadlinové zápustce a kovářsky svařovány. Tato výrobní technologie byla v č. zemích známa již v laténském období (řetězové opasky). V lidovém prostředí se stal kvůli vysoké ceně železa běžnou součástí teprve v 19. stol., kdy nahradil (při uvazování dobytka, poutání nákladu apod.) dosud užívané provazy a traky (popruhy). – O Štědrém večeru se ř. obtáčel kolem stolu a zamykal na zámek, což mělo chránit dům před zloději. K ochraně domu před nebezpečím sloužilo i trojí objížďení stavení se ř. O Vánocích patřilo k rozšířeným zvykům omotávání noh od stolu ř., aby nikoho v domě nebolely nohy. Do vytvořeného kruhu se házelo zrní drůbeží, aby se nerozbíhala. Místy (ve Slezsku) se kladl ř. na práh chléva při prvním vyhánění dobytka na pastvu. Ř. sloužil také jako rekvizita čerta při mikulášské obchůzce; 2. sled osob, předmětů nebo jevů.

Lit.: V. Černocký: *Jak se na Valašsku stavívalo*. NVal 6, 1940, s. 172–182; G. Stočesová: *Zvyky při prvním vyhánění dobytka na pastvu z Třinecka a Jablunkovska*. RZ 6, 1956, s. 14–15; K. Hlubuček: *Poslední hamry a hamerníci*. Praha 1959; R. Pleiner: *Staré evropské kovářství*. Praha 1962; V. Frolec: *Vánoce v tradici českého lidu*. In: *Vánoce v české kultuře*. Praha 1988, s. 17–125. [jpe]

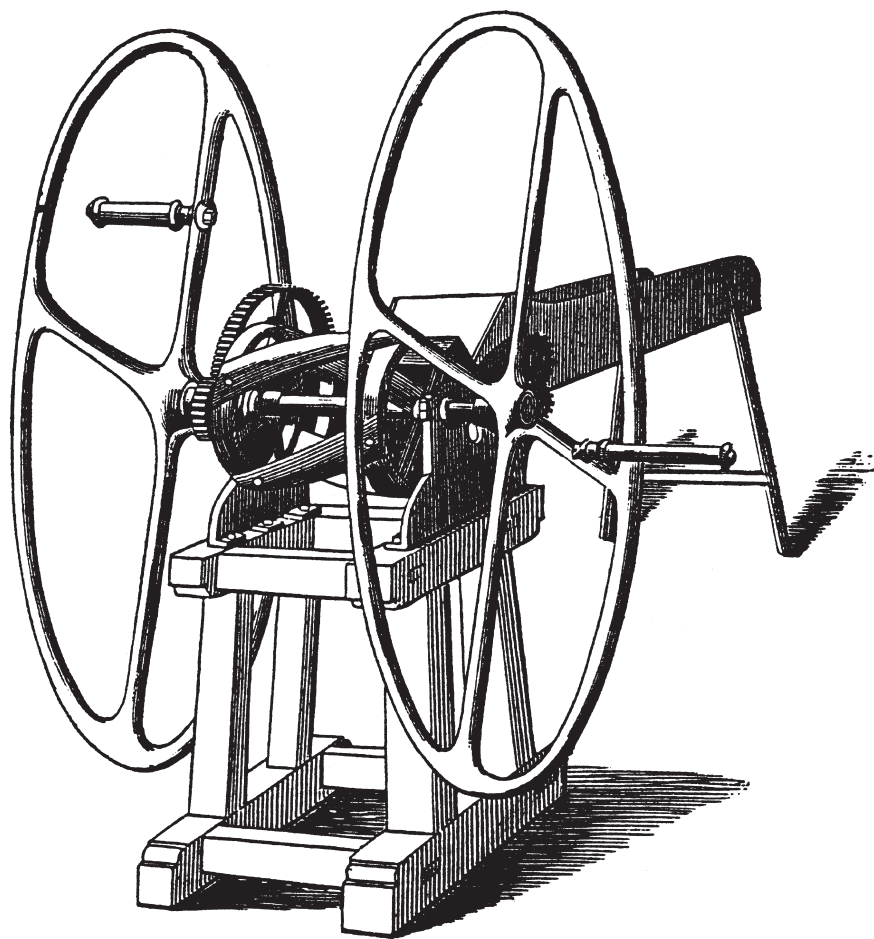
řezačka na píci, řezací stolice, sečkovice – náradí na řezání slámy, sena nebo zelené píce na řezanku, tj. na kousky píce v délce 8–50, resp. 80–150 mm (řezanka stelivová). Řezací stolice, poprvé sestrojena pravděpodobně ve 2. polovině 15. stol., byly od 16. stol. součástí inventářů velkých

Ruční kolová řezačka na píci (1854)

i malých statků. Z těžé doby jsou zprávy o mzdě řezáčů v sazebníku českého sněmu pro čeleď (1549) a o řezance z jarních obilnin jako základu zimní krmné dávky pro skot. Koncem 16. stol. byl v Domažlicích a v Rakovníku cech řezankářů a tři řezáči jsou doloženi na Novém Městě pražském. Rovněž v polovině 18. stol. byla hrubá píce na velkostaticích řezána námezdními silami na ř. n. p. Řezací stolice sestávala z dřevěného truhlíku na čtyřech, popř. třech nohách. Asi 50–70 cm dlouhý truhlík, zužující se v ústí ke kosíři, byl otočně a pohyblivě přichycen k dřevěné páce a při pravidelném posunu hrstí slámy umožňoval řezání na požadovanou délku. Sláma či píce se posouvala ručně, krátkými vidlemi, nebo pomocí pákového převodu. U ústí truhlíku byla stlačená sláma odříznuta kosířem, při držování pravou rukou za rukojeť. V záp. a jihozáp. Čechách se obvykle řezací stolice bez podávání pomocí vidlí označovala jako *česká*, stolice s vidlemi jako *německá*. Podle srovnávacích pokusů při zavádění nové kolové řezačky na začátku 19. stol. byla výkonnost řezáče asi 190–240 kg, resp. 170–330 kg za *jeden obyčejný robotní den*. Snaha po zvyšování výkonů stolic byla patrná již koncem 18. stol., kdy byly sestrojovány řezací stolice poháněné vodním kolem (1782) i žentourem (J. Mehler v Lenešicích na Lounsku, 1797). Řezací stolice s pákovým kosířem vyráběla vídeňská

Burgova továrna ještě 1855 a v jiné úpravě firma W. Hamm v Lipsku 1853. V č. zemích se řezací stolice výjimečně používaly ještě začátkem 50. let 20. stol. – Ruční kolová ř. n. p. byla sestrojena v Anglii 1770–1803. Sestávala z dřevěného truhlíku na čtyřech nohách a příčně postaveného setrvačnickového železného kola s rukojetí a s jedním radiálně upevněným nožem (kosířem). T. Pasmore rovněž v Anglii sestrojil 1804 ruční bubnovou ř. n. p. se čtyřmi noži, tvořícími s litinovými čely neúplný plášť válce postaveného kolmo k podélné ose dřevěného truhlíku. Rychlé otáčení bubnu s noži umožňoval převod železných ozubených kol od hřídele velkého železného kola, které jako setrvačnicko udržovalo plynulý chod řezačky. Dva vrubované válečky v ústí truhlíku, rovněž hnané hřídelem setrvačnicku, umožňovaly stejnoměrné podávání pomačkané hrubé píce k nožům. Bubnová ř. n. p. pronikla 1812 do kontinentální Evropy a pod názvy *slezská* nebo *holandská* se rychle šířila v mnoha oblastech. – Firma Sag a comp. v Doubravici n. Svitavou 1811 sestrojila a od r. 1812 vyráběla kolovou řezačku s jedním nožem, tangenciálně upevněným na obvodu setrvačnicku, s důmyslným podávacím zařízením. Bubnovou ř. n. p. typu Pasmore-Sinkinon vyráběla od r. 1817 slévárna v Hořovicích a s vylepšením 1818–1819 slévárna v Blansku. Od r. 1817 byly občas konány výkonnostní

Ruční bubnová řezačka na píce (1854)

zkoušky různých typů stále zlepšovaných řezaček na píce, o nichž referovaly hospodářské společnosti. Řezací stolice zhotovovali také mnozí místní řemeslníci, kteří je od r. 1832 vystavovali na každoroční hospodářské výstavě v Praze a později i jinde. Na kolových i bubnových řezačkách postupně vzrostl počet nožů, změnila se velikost bubnů, setrvačnicků a konstrukce podávacího zařízení. Od r. 1907 bylo povinné ochranné, později vypínací zařízení. Zhotovovaly se řezací stolice ruční, žentourové, později pro pohon různými motory. Upevněním lopatek na nožové kolo a úpravou nožového kola (popř. s přidavným ventilátorem) vznikly řezačky odhazové a výfukové. Původní princip kolové řezačky, vycházející ze způsobu řezání píce na řezací stolici, zůstal však i u motorových kolových řezaček zachován. Řezací ústrojí bubnových řezaček je odvozeno z jiného způsobu řezání. V 1. polovině 20. stol. byla ř. n. p. jedním z nejrozšířenějších strojů v zemědělství. Jejich výkonnost mnohonásobně vzrostla. – K řezání čerstvé i suché píce v malých zemědělských usedlostech se používal kosíř (ze staré kopy) nebo sekáček (silnější nůž)

k sekání čerstvé píce ke krmení a větví na podestýlku. Dlouhá sláma na stlaní se po hrstích přeřezávala ručně na staré kose opřené o dřevěnou desku či špalek, v některých oblastech od začátku 20. stol. také pomocí silné pákové řezačky s litinovou vidlicí na převozném stojanu. V. t. řezárna.

Lit.: I. F. Kitzberger: „Slamořezáči“ v *Domazlicích r. 1588*. ČL 12, 1903, s. 438–439; V. Černý: *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15.–19. století*. Praha 1930; F. Myslivec: *Starý způsob hospodářství na Opavsku*. Praha 1933, s. 135–136; F. Čvančara: *Zemědělská výroba v číslech*. Praha 1948; L. Loudil: *Vývoj nářadí a strojů na přípravu krmiv v českých zemích*. VPCZM 1971, s. 67–106; J. Štátný: *Tradiční zemědělství na Valašsku*. Praha 1971, s. 73–74; M. Beranová: *Nejstarší nálež řezací stolice na píce v Čechách*. AR 25, 1973, s. 388–391. [zt]

řezárna, sekárna, řezáč – prostora ve stáji (popř. samostatná lehká stavba na dvoře zemědělské usedlosti) určená k řezání nebo sekání krmiva pro dobytek. Někdy je vybavena řezačkou, je zde umístěno nářadí a krmivo. [jv]

řeznictví 1. základní, početně nejsilnější městské potravinářské řemeslo, spočívající v porážce zvířat a zpracování i prodeji masa. Řezníci záhy získali výsady a snažili se o cechovní monopolizaci (zpráva o řeznické cechovní korouhvi z r. 1310). V Praze na Starém Městě měli řezníci od r. 1339 cechovní statut, který upravoval vztahy mezi mistry, tovaryši a uční. Řezníci a jejich korporace náleželi k nejbohatším ve městech. Jejich ekonomická síla byla dána i tím, že se v oboru nerozvinula specializace. Od řezníků se odpojili jen *drobníci*, kteří upravovali a prodávali zvířecí droby, *sádelníci* nebo *uzenáři*. Mezi řeznickými specialisty byli nejpočetnější *lojovníci*, zpracovávající lůj. Vedle toho existovalo i samozásobitelství městských domácností drůbeží a vepřovým masem. Počet řezníků se zvyšoval s růstem populace a spotřeby masa v průběhu 13. až 15. stol. – Jateční hovězí dobytek skupovali po vesnicích a před zabitím ho po určitou dobu chovali ve chlévě na dvoře domu, kde bydleli, nebo jej měli ve dvorech u města. Zvíře zabíjeli v jatečním chlévě nebo na obecních jatkách. Užívali při tom *širočinnu*, těžkou širokou sekeru, a dlouhé nože, broušené ocílkou. – Míru spotřeby masa lze posuzovat podle počtu masných krámů ve městě. Začátkem 15. stol. bylo v Praze 214 stálých krámů, koncem 15. stol. měli v Litoměřicích 50, v Táboře 31 a v Rakovníku 20 krámů. Obvykle však bylo ve městě více řezníků než krámů. Každý si krám nemohl koupit a počet krámů byl navíc záměrně redukován cechovními a městskými nařízeními. Pokud řezník nevlastnil masný krám, byl v nevýhodě. Nepůsobil v místě intenzivního obchodu a maso musel prodávat doma. Majiteli masných krámů byli pouze domácí řezníci. Nabízeli vždy čerstvé maso, které přicházelo na pult krámu již částečně rozporcované. Vedle prodeje masa mohli na trhu udit v domácích udirných klobásky. – Na svobodné městské trhy přicházeli cizí

Pečeť řeznického cechu. Třebíč, 1607

řezníci zv. *hunyři*. Pracovali podobně jako domácí řezníci, ale jejich práva byla omezena. Na určeném místě mohli ve městě prodávat jen solené a uzené maso, jeho příliv do

města byl však dále limitován. Kromě trhů si mohl každý měšťan dopravit do města konzervované maso pro vlastní potřebu. – V době ohrožení patřili řezníci k nejsta-

tečnějším obráncům města a jejich postoj byl oceněn v symbolice cechovních znaků a pečetidel. Znakem řezníků se stal stojící stříbrný český lev v červeném poli, který v předních tlapách drží sekeru. Vedle tohoto motivu se ještě vyskytovala volská hlava, dvě zkřížené sekery, stojící býk, zkřížená sekera a nůž. Mezi patrony řemesla patřili sv. Antonín z Padovy, Bartoloměj, Lukáš Evangelista, Matěj a Ondřej. – Od 19. stol. se řeznické řemeslo objevuje ve větší míře i na vesnici, často spojené s hostinskou nebo obchodní živností. Postava řezníka, smlouvajícího o ceně naku-povaného dobytka, se dostala do tanečního a písňového folkloru (tanec řeznická); 2. prodejna masa.

Lit.: Z. Winter: *Řemesla a živnosti XVI. věku v Čechách*. Praha 1909; J. Janáček: *Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*. Praha 1963; M. Janotka – K. Linhart: *Zapomenutá řemesla*. Praha 1984, s. 29–33; J. Petráň a kol.: *Dějiny hmotné kultury II/2*. Praha 1985, s. 686. [mm]

S

sabat 1. pův. označení jakéhokoliv dne, kdy se ustávalo v práci (např. v judaismu sedmý den v týdnu, zasvěcený klidu, především odpočinku a modlitbám); přeneseně sváteční den, svátek, slavnost vůbec; 2. čarodějnický s., sněm čarodějnic konaný zejm. v noci z pátku na sobotu, o Vánocích, na počátku jara, hl. však v noci z 30. 4. na 1. 5. (Valpuržina noc; toto pojmenování má po sv. Valpurze, abatysi kláštera v Hildesheimu v Německu). Valpuržina noc je podle kalendáře totožná s filipo-jakubskou nocí, která podle lidových představ patří mezi dny, kdy měly čarodějnice největší moc: o půlnoci odlétaly na košťatech, lopatách, na zádech kocourů nebo přímo čertů na různá místa, nejčastěji na křižovatku cest či na vysoký kopec, *lysou* nebo *babí* horu. S. čarodějnic vedl čarodějník nebo sám ďábel, obvykle v podobě velkého kocoura. Uchazečky o čarodějnické umění zde skládaly slib poslušnosti. Součástí s. čarodějnic byly orgie, při nichž pojídaly jídla z masa uloupených dětí, opjely se, tančily a smilnily. Učily se tu různým kouzlům zaměřeným na škodění lidem a dostávaly mast, která byla jedním z nejdůležitějších prostředků k realizaci čarodějnického umění a navíc jim umožňovala přeměnu na různá zvířata. Podle některých představ se čarodějnice zúčastňovala s. jenom svojí duší, zatímco tělo leželo doma bez viditelných známek života; všechna zranění (znamínka),

která na s. získala, se jí však druhý den objevila na těle. Přítomnost na s. čarodějnic se zkoumala u obviněných žen při čarodějnických procesech, v č. zemích zejm. v 17. a 18. století.

Lit.: Č. Zibrť: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*. Praha 1889; R. Muchembled: *Magie a čarodějnictví v Evropě*. Praha 1997. [mh]

sad, obvykle rozsáhlejší pozemek osázený stromy a keři, v případě okrasných sadů také bylinami. Na rozdíl od zahrady nebývá s. oplocen. Sady se dělí na ovocné a okrasné. Okrasné sady (zv. též parky) odvozují původ od zámeckých zahrad a rozlišují se podle architektonických slohů (barokní, přírodně krajinářské), podle majitele (soukromé, veřejné, městské), popř. účelu (lázeňské, hřbitovní). Jejich tvorbou a údržbou se zabývali umělečtí zahradníci, sadovníci, zahradní architekti. Vznikly také specializované zahradnické obory: sadovnictví, okrasné zahradnictví, krajinářství. Ovocné sady navazovaly za humny na ovocné zahrady nebo se vysazovaly na polích (polní sady s podkulturou polních plodin), na lukách (luční) a na pastvinách (patevní). V polovině 40. let 19. stol. bylo podle G. N. Schnabela v Čechách 37 846 ha ovocných zahrad, 19 461 ha polí s ovocnými stromy,

8 090 ha luk, 10 295 ha pastvin a 251 ha vinic s ovocnými stromy. Podle údajů stábilního katastru bylo začátkem 2. poloviny 19. stol. v Čechách 12 656 ha polí s ovocnými stromy, 852 ha luk, 7 047 ha pastvin a 48 190 ha z větší části ovocných zahrad. Pěstování ovocných stromů v polních, lučních a pastevních sadech (relativně extenzivní) se ve 20. stol. začalo opouštět. V ovocných sadech byly pravidelně vysazovány vysokokmeny, na svazích polokmeny, často jako monokultury (třešňovky, jablonové sady), ale vysazovaly se též sady smíšené, někdy v kombinaci s ovocnými keři (rybíz, angrešt). V sadech stávaly pomocné objekty (sušárna, bouda na nářadí, na hlídání). O stromy v ovocných sadech pečoval a ovoce sklízel i prodával majitel, někdy ovoce ještě na stromech prodával sadařům. Tráva v sadech pod stromy se sklízela nebo spásala. V ovocném s. se pěstovaly a dlouho uchovávaly krajové odrůdy (mj. Strýmka, Jeptiška, Panenské české, Jadernička valašská, Libinské, Solanka, Koporečka).

Lit.: J. F. Král: *O sázení stromků na obecních půdách ženichy za císaře Josefa II.* ČL 12, 1903, s. 202; J. J. Stolař: *Jména brušek a jablek*. ČL 16, 1907, s. 383; V. Řezníček: *Sady a sadařina na Skalicku*. ČL 22, 1913, s. 1–10; K. Kamenický: *Ovocnářské oblasti Československé a výběry tržních odrůd ovocných*. Praha 1933; V. Tetera: *Vývoj sortimentu ovocných dřevin na Valaš-*